

Egyöntetű magyarsággal szól hozzánk: Bartók Béla*

(1881–1945)

Bartók abból az emberfajtából való, amely örök elégedetlenségtől hajtva, mindent meg akar változtatni, mindent szebbé-jobbá akar tenni, amit csak a földön talál. Ebből kerülnek ki a művészet, tudomány nagyjai, a nagy felfedezők, feltalálók, politikában a nagy forradalmárok, Columbusok, Galileik, Kossuthok, akik mind másképp hagyták maguk után a világot, mint ahogy találták.
(Kodály Zoltán)

Vidékünkre nem jellemző a Bartók-művek túl gyakori megszólaltatása. Nyilván nem lenne nehéz megszámlálni, hogy az elmúlt száz év alatt hányszor hangzott el Bartók-szerzemény a Délvidéken – de erre eddig még senki sem vállalkozott. (A könnyebb zongoraművei azok, amelyek a zeneiskolákban leggyakrabban elhangzanak.) Talán tanulságos lenne ennek okait megvizsgálni, de mindenképp hálásabb is lehetne a délvidéki magyar utókor e nagy magyar géniusz emlékének megőrzésével.

Pedig itt a közelünkben, az egykori Torontál megyében, Nagyszentmiklóson született 1881. március 25-én (1920 óta Romániához tartozik és Sînnicolau Mare a román neve.)

Kodály Zoltán volt az, aki felnyitotta a szemét az igazi magyar zene előtt. Az akkori felfogás szerint a magyar zene a cigányzenészek által terjesztett műdalokkal, az ún. magyar nótákkal volt azonos. Még Liszt is beleesett ebbe a csapdába. Kodály tanácsára s az ő utasításai szerint kezdte el Bartók „a tiszta forrás” felkutatását. Első útja Békés megyébe vezetett. A későbbiek során szinte az egész országot bejárta – jegyzetfüzettel s fonográffal felfegyverkezve. Már 1916 decemberében megjelent közös kiadványuk, a húsz népdalt tartalmazó történelmi jelentőségű *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel*, melynek előszavában a következő megállapítást olvashatjuk: „A magyar társadalom túlnyomó része még nem elég magyar, már nem elég naiv és még nem elég művelt arra, hogy ezek a dalok közelebb férközzenek a szívéhez.”

Őt tartjuk az *összehasonlító zenefolklor* megteremtőjének, aki azt vallotta, hogy a *szomszéd népek zenéjének ismerete nélkül a magyart sem ismerhetjük igazán*. Éppen ezért kutatásait kiterjesztette a román, a szlo-

vák, az ukrán, a délszláv, a török, sőt, az arab népzene feltárására is. Több külföldi néprajzkutatóval is tartotta a kapcsolatot.

Bartók művei nem mindig találtak megértésre, de Csáthon kívül maga mellett tudhatta a korabeli kritikusok közül Kovács Sándort, Zágon Géza Vilmost, Molnár Antalt és Reinitz Bélát. De az is előfordult, hogy a budapesti filharmonikusok egyszerűen megtagadták a műve előadását, mondván: *ilyen vackot mi nem játszunk*.

Az 1911-es év egyik nagyszerű terméke volt **A kékszakállú herceg vára** című opera, amelyet a Lipótvárosi Kaszinó pályázatára küldött be – de nem jutalmazták. A szöveggönyvet **Balázs Béla** írta, zenéje pedig szintézisét képezi mindannak, amit a zeneszerző addig teremtett. „**Ez az első mű a magyar operaszínpadon, amelyben az ének elejétől végig egyöntetű, ki nem zökkenő magyarsággal szól hozzánk**” – írta Kodály a csak hét évvel később bemutatásra kerülő remekműről.

Magyarország – és az egész művelt világ – 1911-ben Liszt születésének centenáriumát ünnepelte. Ebből az alkalomból tartott előadást Bartók is a nagy magyar zeneszerző jelentőségéről és a műveihez fűződő bensőséges kapcsolatáról *Liszt zenéje és a mai magyar közönség* címmel. (Ugyancsak a Liszt-évforduló kapcsán járt Szabadkán, s adott koncertet a szabadkai filharmonikusokkal, amiről majd bővebben is szólunk.)

A modern szerzemények, így Bartók alkotásai is, nem ritkán a gyatra interpretáció miatt jutottak kárhozatra s váltottak ki a kritikusokban olyan benyomást, hogy *Bartók zeneszerzése inkább patológiai jelenség, mint művészet*. Mások meg magyarságát kérdőjelezték meg, ami nagyon érzékenyen érintette. „Engem mint zeneszerzőt hivatalosan kivégeztek - panasolta 1912-ben - ezentúl csak íróasztalom számára írok”.

Eredményes népzene kutatói munkájának a háború kitörése vetett véget. A 45 kilós Bartókot nem sorozták be katonának, de a külföldi turnékról s a külföldi üdülésekről is le kellett mondania, amire pedig beteges szervezetének nagy szüksége lett volna.

A budapesti operaháztól érkezett felkérésre egy táncjáték komponálásába kezd. A szövegíró ezúttal is Balázs Béla. A mű lassan készült el, és csak hosszas huzavona után került bemutatásra 1917. május 12-én. Nagy sikert aratott, amihez nem kis mértékben járult hozzá az előadás karmestere, Egisto Tango. Ez a táncjáték volt **A fából faragott királyfi**. A következő év májusában már egy este adták elő Bartók két addig írott színpadi művét – egyforma sikerrel. Ekkor már javában dolgozott harmadik színpadi művén, **A csodálatos mandarin** című pantomimon, amelynek komponálását 1919 tavaszán fejezte be.

Hírnevének nagyságát bizonyítja, hogy a bécsi Universal Edition hosszú lejáratú szerződést kötött vele művei kiadásával kapcsolatban, amire még nem volt példa magyar zeneszerző esetében.

A Tanácsköztársaság Bartókot is mozgósította: megtették szaktanácsadónak – Reinitz Béla, Kodály Zoltán és Dohnányi Ernő mellé – a zenei direktóriumban. Túl rövid idő állt rendelkezésére ahhoz, hogy a népzene kutatásra vonatkozó elképzeléseit megvalósíthatta volna.

A Tanácsköztársaság bukása után – nem is először – az emigráció gondolatával foglalkozik Sok támadás éri, hazafiatlansággal vádolják, zenéjét elvetik. Míg a külföld a világ legnagyobb zeneszerzői között kezdi emlegetni a nevét, idehaza mind kevésbé akarják megérteni: „úgy hatott ránk, mintha visszajáról, hátulról előre játszották volna” – szól a kritika az egyik előadott művéről.

De azért mégis itthon marad, csak azt sajnálja, hogy az elszakadt országrészekeken már nem folytathatja kutatómunkáját. Most korábbi gyűjtései rendszerezésébe fog, s **A magyar népdal** címen 1924-ben megjelenteti az addigi munkásságát összefoglaló könyvét.

Budapest fennállásának 50. évfordulója alkalmából nagy hangversenyt rendeznek a magyar fővárosban 1923. november 19-én. Ezen a koncerten egymás után szólal meg három jelentős új szerzemény: Dohnányi Ünnepi nyitánya, Kodály Psalmus Hungaricus és Bartók **Táncszvitje**. Az utóbbi mű igazán hű tolmácsolásban két évvel később hangzott el, amikor a Vaclav Talich vezette Prágai Filharmonikusok adták elő.

Bartók sokat dolgozik, és mind gyakrabban utazik külföldre. A keze alól kikerülő alkotások leginkább előbb kerülnek bemutatásra valamelyik nyugati országban, mint a saját hazájában. (A Csodálatos mandarint

Kölnben adják elő először 1926-ban – igaz, másnap mindjárt be is tiltják.) Műveit Moszkvától New Yorkig szinte az egész világon játsszák. Anglia, Franciaország, Svájc, Csehszlovákia, Olaszország, Hollandia, Németország – mindenünnen érkeznek a meghívások. Zenei látóköre állandóan tágul, különösen Sztravinszkij műveit érzi magához közel állónak. A zeneszerző Bartókban a népzene és a nyugati hagyomány mind jobban szintetizálódik.

Első feleségétől elválik, s 1923-ban egy másik tanítványát, Pásztory Dittát veszi feleségül.

Az 1927/28-as évadban Amerikában tesz egy hangversenykörutat, aminek során a magyar népzeneről és az új magyar zene összefüggéséről is tart előadást. Az Egyesült Államokban sok magyar muzsikussal köt barátságot. Amerikában vannak a világ legjobb zenekarai – állapítja meg –, s a karmesterek mind magyarok. A következő év januárját a Szovjetunióban tölti, ahol ugyancsak vannak már hívei.

Idehaza is mind többen pártfogásukba veszik, a nacionalista színezetű támadásokat pedig a következő szavakkal próbálja elhárítani: „**vezéreszmém [...ja népek testvérré válásának eszméje, [...]ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, [...] csak tiszta, friss és egészséges legyen ez a forrás!**” A nacionalisták által felkínált kitüntetések el sem fogadta. Birtokosa volt a francia Becsületrendnek meg még néhány külföldi kitüntetésnek.

Ötvenedik születésnapján A csodálatos mandarin előadásával tervezték felköszönteni, amiből mégsem lett semmi. A **Cantata profaná-nak**, az ekkor már készen álló újabb remekműnek az ősbemutatójára Londonban került sor 1934-ben.

A Zeneakadémiától 1934-ben vált meg, s a Tudományos Akadémia meghívására nekilátott az ott található népzenei anyag tudományos feldolgozásához. Régi álma valósult meg ezzel. Roppant precizitással dolgozott. Rövidesen megjelentek idevágó tanulmányai: **Népzene és a szomszéd népek zenéje (1934); Miért és hogyan gyűjtünk népzene?** (1936)

Paul Sachernek, a bázeli zenekar karmesterének a felkérésére írta meg három igen jelentős művét, ezek: **Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára; Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre; Divertimento.**

Liszt halálának 50. évfordulója alkalmából **Liszt-problémák** címmel tartott előadást a Magyar Tudományos Akadémián 1936. február 3-án. Ez volt székfoglaló beszéde. Az évforduló megünnepléséhez még egy módon járult hozzá: előadta Liszt Haláltánc című szerzeményét.

A fasizmus előretörését aggódva figyeli. Nem engedi meg, hogy a német és az olasz rádióállomások sugározzák a műveit, az osztrák Universal kiadóval pedig megszakítja kapcsolatait – Hitler oda már időközben bevonult. A londoni Boosey & Hawkes céggel lépett kapcsolatba. A kéziratok miatt is aggódik, s Londonba menekíti őket. Az emigráció gondolata minden korábbinál jobban foglalkoztatja.

1940. október 8-án megtartja feleségével együtt utolsó hangversenyét a Zeneakadémián, s két hét múlva már a hajón ülnek, amely az Újvilág felé viszi őket. Október 30-án szállnak partra New Yorkban.

Elindulás előtt szigorúan meghagyta, hogy „*mindaddig, amíg Magyarországon erről a két emberről elnevezett tér vagy utca van, vagy lesz, rólam ez országban ne nevezzenek el sem teret, sem utcát, sem nyilvános épületet*”. Mindenki tudta, hogy „az a két ember” Mussolini és Hitler volt.

Amerika nem várta tárt karokkal az akkor már világhírű zeneszerzőt. Koncertezési lehetőség nem sok akadt, fő megélhetési forrásnak a Columbia Egyetem mutatkozott, ahol a Milman Parry-féle népzenei gyűjtemény feldolgozásával bízták meg. Ez a feladat nagyon megfelelt Bartóknak. Megromlott egészsége azonban minduntalan megakadályozta abban, hogy munkáját folyamatosan végezhesse. A Columbia Egyetem díszdoktori címmel tüntette ki már megérkezése után alig egy hónappal, de a 60. születésnapja mindenféle ünneplés nélkül múlt el – öt táviratot kapott, mást semmit.

Az egészségi állapota tovább romlik, s az orvosok nem tudják megállapítani, mi a baja. Gyógyítatásának költségeit az amerikai szerzői jogi egyesület, az ASCAP vállalja magára. Más barátai úgy próbálnak segíteni rajta – ha már ingyen nem hajlandó elfogadni a segítő jobbot –, hogy kompozíciókat rendelnek nála. Mihelyt jobban érzi magát, azonnal nekilát a komponálásnak. Így születik meg a **Concerto** – Szergej Kuszevickij megrendelésére – és a hegedűre írt **Szó-lószonáta** – Yehudi Menuhin felkérésére. A feleségének szánt **III. Zongoraversenyt** még sikerül befejeznie, de a Brácsaverseny már csak vázlatosan készül el, mert 1945. szeptember 26-án Bartókot elragadja a halál. A New York-i West Side kórházban hal meg leukémiában.

Amerikában temették el a Ferncliff-temetőben. Több mint negyven évnek kellett elmúlnia, mire sor kerülhetett rá, hogy Magyarország hazahozathassa nagy fiát. 1988. július 7-e óta immár a Farkasréti temetőben alussza örök álmát Budapesten.

Számos szállal, életrajzi eseménnyel kötődik hozzánk, délvidékiekhez.

Bartókot Amerikába való érkezése után a New York-i Columbia Egyetemen az ún. Parry-féle gyűjtemény feldolgozásával bízták meg, aminek igen megörült. Vajon mit tartalmazott ez a nevezetes gyűjtemény? A The New York Times 1942. június 28-i számában magától Bartóktól kapjuk meg a választ, amit nyers fordításban és lerövidítve közlünk:

Milman Parry a klasszikus nyelvek professzora volt a Harvard Egyetemen, aki 1933-ban és 1934-ben egy növendéke, Albert Lord kíséretében azzal a céllal járt Jugoszláviában, hogy ott néprajzi kutatásokat végezzen. Kutatómunkájuk során két hosszabb és számos rövidebb epikus költeményre bukkantak. A két hosszabb vetekszik az Odüsszeiával – az egyik kb. 12 000, a másik pedig több mint 13 000 soros! A leghosszabb vers előadása több mint tizenkét óráig tartott megszakítás nélkül. A kilencven énekessel készített felvételek 2200 kétoldalas lemezre értek rá. A gyűjteményhez tartozik még mintegy háromszáz más típusú – részben török meg albán nyelven előadott – dal, és nyolc lemeznyi hangszeres népzene felvétele. Parry professzor 1935-ben egy közlekedési baleset során életét veszítette. Lord úr a dalok szövegének sajtó alá rendezésén dolgozik, de a dallamanyag - kevés kivétellel - még feldolgozatlan. Amerikába való jövelemnek egyik célja éppen az volt, hogy ezzel az anyaggal minél behatóbban megismerkedhessek.

A szerb, a horvát és a bolgár gyűjtők korábban nem használtak hangfelvő készüléket, ami sokat levon gyűjteményeik értékéből. Tudományos értékű hanganyag a világnak arról a részéről csak Berlinben és Prágában található, de összehasonlíthatatlanul kevesebb, mint amennyivel a Parry-féle gyűjtemény rendelkezik.

Bartók ezután felsorolja a gyűjtemény többi erényét is:

- nemcsak hihetetlenül gazdag, hanem tartalmazza minden dalnak az összes strófáját, amit szerényebb anyagiakkal rendelkező gyűjtők, anyagtakarékosságból, nem engedhetnek meg maguknak

- a felvételek kitűnő minőségű alumíniumlemezekre készültek, ami jobb hangminőséget és hosszabb élettartamot biztosít

- az újabb technikával készült felvételezés lehetővé tette, hogy az énekesek megszakítás nélkül adhatták elő a leghosszabb dalokat is

- a lemezek tartalmazzák azt a beszélgetést is, ami két dal felvételezése között elhangzott, ami tovább növeli a hanganyag értékét

- egyes hősköltemények két vagy több énekes előadásában is hallhatók, vagy ugyanazzal az énekessel kétszer is fel lettek véve, ami rendkívül értékes összehasonlításokra nyújt lehetőséget.

Bartók ezután szól még a felvételek hiányosságairól, amelyek összehasonlíthatatlanul csekélyebbek, mint a pozitívumok, s hangsúlyozza, hogy Parry professzor igazán az utolsó órában mentette meg ezeket a hősi énekeket, amelyekhez fogható ma már kevés akad az egész világon.

A gyűjtemény Bartók halála után, 1951-ben jelent meg *Serbo-Croatian Folksongs* címen, a társszerző Albert B. Lord volt.

Most pedig ugorjunk egy nagyot a térben, vissza Bartók szülőföldjére, ami mihozzánk sokkal közelebb esik, mint Budapesthez. Nagyszentmiklós Torontál megyében volt, ahova a mi mai egész Bánátunk is tartozott, tehát ugyanabban a megyében, mint például Törökkanizsa, csak attól mintegy 70-80 kilométerre keletre. S mint tudjuk, ugyanezen a területen fekszik Nagybecskerek, ahol pedig a dédapa, Bartók János alussza örök álmát.

A népdalgyűjtő Bartók tudunkkal csak kétszer járt a Délvidéken: először 1906-ban, amikor Horgost kereste fel, s a Baranyai család vendégeként tíz nap alatt huszontöt dal sikerült feljegyeznie. Kezdő folklorista volt még ekkor, fonográfot sem hozott magával. A második látogatása 1912-re esik, amikor a Bánságban szerb népzene után kutatott. Tizenkét fonográfhengerrel tért haza, s ezt az anyagot, hét bolgár dallammal együtt, 1935-ben meg is jelentette.

E két látogatás közé esik egy harmadik, amelyet zárójelben fentebb már említettünk: 1911. november 23-án Szabadkán koncertezett a helybeli zenekarral. Ezt a hangversenyt a Szabadkai Filharmónia Liszt Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából rendezte meg. A műsoron a következő művek szerepeltek:

Haydn: D-dúr szimfónia

Beethoven: Esz-dúr zongoraverseny

Bach: Ouverture (Suite) vonószenekarra

Liszt: XIII. Rapszódia

Liszt: Ünnepi hangok

Lányi Viktor, a kritikus, természetesen el volt ragadtatva mind a zongoraverseny, mind pedig a rapszódia előadójától, de a közönség részéről is nyilván megértésre talált, mert műsorát megtoldotta két saját szerzeménnyel, az egyik az *Este a székelyeknél*, a másik pedig az op. 8/a-ból az *Első román tánc* volt. Sőt még ez sem volt

elég, a sok tapsot egy Scarlatti-féle rondóval (szonátával?) köszönte meg a művész.

Még egy dátumot mindenképpen érdemes feljegyezni, ez pedig 1960. április 23-a. Ekkor hangzott el *Jugoszláviában először a Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* Szabadkán, a filharmonikusok hangversenyén. A szólista két szabadkai művész volt: Milkó Kóra és Bordás Lajos – az ütőhangszereket Nagy Károly, Petar Nicetin és Kovács József kezelte. Ők azután ezzel a művel Újvidéken és Belgrádban is felléptek, sőt külföldön is szerepeltek vele. A szabadkai reprimé 1962. szeptember 28-án került sor.

* * *

Bartók játékát nem sok felvétel őrzi, de a művei számtalan tolmácsolásban hallhatók.

A szabadkai születésű Csáth Géza (Brenner József) a legelső között figyelt fel Bartók zsenijére, s a róla szóló cikkét, amely 1908. május elsején a Nyugatban látott napvilágot, a következő jóslattal fejezte be: „akik a muzsikában a finomat, az egyénit, az újat kedvelik, nagy érdekességű hangjegypapírosokat várhatnak tőle.”

Kosztolányi a Pesti Hírlapban /1925/ így kezdi interjúját:

„Ezüstfej. Egy ezüstsobor finom feje, melyet az ötös pirinyó kalapácsokkal dolgozott remekbe, eszterdők munkája során. A test, mely a negyvennégy éves fejet emeli törékeny, kicsiny, szinte eltűnik a szobában, hol nappal is lámpa ég. Taglejtései alig vannak. Mire valók is lennének ezek? Minden erő, lendület kell, hogy művészetébe fusson, a zenébe, hol szabadon lehet hadonászni, égignyúló karral, mozogni önkívületes álomban. Legfőleg a szem él még az arc nyugodt síkján, a homlok fiatal hava alatt, a villogó, figyelő, sötét szem, a látó agyvelő, mely kiugrik koponyánk legmesszebb levő hegyfokára s az ismeretvágy kétségbeesésében két kukucskáló lyukat tör magának, hogy a világba nézzen, lássa, mi van körötte. Én utálok azt a felfogást, mely a művészt keresi a hétköznapi életben. Tudom, voltak hatalmas zeneszerzők, kik inkább potrohos sekrestyékre hasonlítottak, vagy tehénhajcsárokra, vagy díjbirkózókra, mint arra a képre, melyet a műkedvelő ábránd kirajzolt magának. De az az ember, ki előttem ül, testi mivoltában is arányos, felhúrozott, zengő és alkotásaira kell gondolnom. Környezete: Bösendorfer-zongora, melyet a Bösendorfer-cég bocsátott rendelkezésére, kalotaszegi asztal, melyre a székely atyafi kifaragta, akkurátusan „Bartók - Béla”, meg fönn a falon hupikék állványon három hupikék

magyar paraszttányér. Ezzel felel lenn a zongorán néhány külföldi zenei folyóirat, „The League of Composers Review”, „Der Auftakt” stb.

Molnár Antal, a kortárs zenetudós s a Waldbauer-vonósnégyes egykori brácsása így látta a Mestert:

„... Egyszerű és eléggé szabályos arc, bármi különös ismertetőjel nélkül. Ilyen külső akár kistisztviselő [is] lehetne. Egyetlen összetevője van csupán, ami az egészre kisu-gárzóan a képet megmáshatja: a szemek. De azok csak ritkán lobbannak fel. Közömbös állapotukban nem sokat mondanak. Bartók szemsugára akkor villan fel, ha valami megérinti mélyebb érdeklődését. Ilyenkor aztán a szeme: az ő lelki rejtekének varázs-ablaka. Hírt ad roppant mélységekről, félelmes titkokról, hátborzongató, mágikus erőről.”

Ma már senki sem kérdőjelezi meg Bartók Béla művészetét, helye ott van nemcsak a XX. század, hanem az egyetemes zenetörténet legnagyobbjai között. Ő a negyedik B a sorban: Bach, Beethoven, Brahms, Bartók. A zenei lexikonok a legnagyobb magyar zeneszerzőként emlegetik. Emlékét számtalan utca, intézmény neve őrzi, s szobrai is szaporodnak világszerte, nemcsak Magyarországon. (Mussolini és Hitler neve már régen eltűnt az utcanévtáblákról.) Legfeljebb azon gondolkozhatnánk el egy kicsit, amit Tóth Aladár írt még valamikor 1930 táján a Pesti Naplóban:

„Csak akkor állíthatjuk fel szobrát a köztereken, ha elkészítettük ezt a szobrot a megértés és odaadás nemes ércéből saját lelkünkben.”

Szervátiusz Tibor: Bartók

*Az Arcs szerkesztősége ezzel az írással és Bata János versével tiszteleg Bartók születésének 125. évfordulóján a magyar génusz emléke előtt